

INLEIDING

Wie kennis maakt met het bargoens, en taalgevoelig is, ontkomt niet aan de drang het nader te bestuderen. En wie het bestudeert, ontkomt niet aan de bekoring van deze uiterst merkwaardige, fel levende, bewegelijke en onvergelykelyk karakteristieke taal. Het zit vol jiddiese elementen, vervrongen tot onherkenbaar worden toe soms. Maar er zit van alles in, en dagelijks ontwikkelt en verrijkt het zich en ontplooit zich in nieuwe verbindingen, nieuwe vondsten, het bloeit en bloesemt van jong, heftig, heetbloedig leven, oorspronkelyk geestig, puntig, zelfzaam inventief. Het getuigt van snelle, scherpe, geestige blik, een altijd waakzaam gevoel voor humor, een benijdenswaardig gevoel ook voor kleur, lijn, atmosfeer en klankeigenaardigheden. De suggestieve, raak en met onverwachte direktheid beeldende kracht van dit bargoens, deze geheimtaal, geschapen en levend gehouden door een vrijwel afgesloten kring uit de onderste lagen des volks, deze voortdurende veranderende, afstervende en aangroeiende taal toont, hoe hopeloos een in conventie verstarrende beschaving haar taal vervlakte en deed bevrozen. Ieder oogenblik stuit men op bewijzen van een scheppenskracht, die verbaast, op vondsten, die, als een dichter ze had gelanceerd, de gevoelige extase zouden hebben gebracht. Een krioelende rijkdom van vormen, woorden, uitdrukkingen, vergelykingen en verbindingen.

Uit de inleiding van A.M. de Jong bij de *Liederen van den Zelfkant*
door Willem van Iependael.

Het Bargoens is een mysterieus fenomeen uit de ons vreemde wereld van gesloten randgroepen. We weten er weinig over. En waar onze kennis tekortschiet, vult onze verbeelding aan. Het is met het Bargoens een beetje zoals met de Yeti, de verschrikkelijke sneeuwman in de Himalaya, van wie alleen maar reusachtige voetsporen in de sneeuw zijn aangetroffen. Hoe zou het ook anders kunnen: het Bargoens wordt alleen gesproken, niet geschreven, en zij die het kunnen spreken, houden de lippen meestal op elkaar als je hun het geheim van hun geheimtaal probeert te ontfutselen. En dus ligt het terrein open voor giswerk. Zelfs J.G.M. Moormann (1889-1974), onze belangrijkste bargoenist, sloeg aan het mythiseren toen hij aannam dat geheimtalen mogelijkerwijs hun oorsprong vinden in de overgangsriten, de initiatie als puberteitsceremonie bij natuurvolkeren.

Het is de paradox van het Bargoens dat het net ter wille van de geheimhouding niet geschreven werd en toch alleen in geschreven bronnen is overgeleverd. Het Bargoens is al vijf eeuwen de geheimtaal van randgroepen in de Lage Landen. Al even lang zijn er geïnteresseerde buitenstaanders die Bargoense woorden opvangen, optekenen en oplijsten. De woordenschat van de vagebonden uit de zestiende en de zeventiende eeuw is ons bekend uit de schelmenliteratuur van toen. In latere eeuwen hebben politicommissarissen, rechters en gevangenisdirecteuren de dieventaal opgetekend van Amsterdamse gauwdieven en inbrekers. In de achttiende eeuw werd Limburg zoals vele arme, dunbevolkte streken in Europa geteisterd door het banditisme van dievenbendes. Er zijn een paar drosten bekend die het daar toen gelukt is bendeleden de geheimen van hun dieventaal te ontfutselen. In de negentiende en de twintigste eeuw genoot de onverstaanbare taal van rondtrekkende kooplieden en handwerkslieden, van venters, straatmuzikanten en andere kramers de belangstelling van enkele taalliefhebbers. Die waren meestal nieuwsgierig naar het vreemde taaltje van een of andere groep mensen met een ambulante beroep uit een stad of dorp. Ze wilden het Bargoens niet aanwenden met literaire bedoelingen. Het was hen evenmin te doen om de betekenis van dieventermen. Hun bedoeling was dus literair noch utilitair.

Dank zij de bemoeienissen van schrijvers, van politiemannen, rechterlijke ambtenaren, gevangenisdirecteuren en van taalliefhebbers zijn zowat tienduizend Bargoense woorden en uitdrukkingen opgetekend en verzameld. Als we vandaag kennis willen maken met het vroegere Bargoens, kan dat nog alleen via de schriftelijk vastgelegde woordenschat, die voorhanden is in meer dan honderd bronnen. In sommige van die bronnen zijn tientallen woorden bewaard, in andere zelfs enkele honderden. Ook wanneer het Bargoens niet meer gesproken wordt, zal het dus niet spoorloos verdwijnen.

Een nadere kennismaking met de opgelijste woorden voelt als een verrassing: dit is geen kunstmatige, bedachte taal, maar een product van volkse taalcreativiteit. De Bargoens woordenschat is een taalcuriosum. We ervaren het lexicon van het Bargoens als een bonte mengeling van in- en uitheemse woorden. Zij hebben een ding gemeen: ze zijn allemaal al even onverstaanbaar. Zoals hieronder mag blijken, wekken ze op de een of andere manier onze verwondering en nieuwsgierigheid op.

Sommige uitheemse woorden werden ontleend aan het Frans. Dat is een bekende buurtaal. De onverstaanbaarheid van die ontleeningen moest soms nog wat worden bijgespijkerd: Fr. **couteau**, **croûte**, **plain** en **pomme** werden in het Bargoens van de Brusselsse Marollenwijk respectievelijk **kouter**, **krotter**, **pleinig** en **pommerik**.

Andere, kennelijk uitheemse woorden zijn absoluut onverstaanbaar en bovendien hoogst bevreemdend. In een Bargoens woordenboekje vind je op hun alfabet: **iebe**, **ieëven**, **iemke**, **iender**, **iense**, **iep**, **iepamme**, **iesje**, **iezel**, **iezerfloskel**, **ijsje** en **i-jem/ijjem**. Op een andere willekeurige plaats in het lexicon vind je: **glonzel**, **gnorel**, **godel**, **gogne**, **golef**, **gonbe**, **gospe**. Enig zoekwerk leert ons dat deze bevreemdende woorden

afkomstig zijn uit het Frans of uit hier te lande onbekende talen met een wat twijfelachtige status, zoals de Duitse dieventaal (Rotwelsch) of de Duits-Hebreeuwse mengtaal (Jiddisj).

Het aantal Bargoense woorden die we ook terugvinden in het Rotwelsch is beperkt en de ontleningen aan een zigeunertaal en het Frans zijn in de bronnen ook al niet dik gezaaid. Het gaat in de drie gevallen om niet meer dan een paar honderd woorden. Aan het Jiddisj daarentegen heeft het Bargoens ongeveer vijftienhonderd woorden ontleend. Dat is een aanzienlijk deel van de Bargoense woordenschat. Maar niet alle Bargoens is even Jiddisj gekleurd. Aan het Jiddisj ontleende woorden kenmerken vanaf het einde van de zeventiende eeuw vooral het noordelijk Bargoens. Beneden de Grote Rivieren hebben de Bargoense dialecten maar weinig Jiddisje woorden overgenomen.

Het valt op dat ontleningen aan het Jiddisj en de zigeunertaal veelal in verschillende bronnen voorkomen. Dat wijst op een ruime verspreiding. De meermaals ongetekende woorden hebben vaak in de verschillende bronnen een wat andere vorm en betekenis. Voorbeelden van zulke ontleningen zijn **smoezen** uit het Jiddisj en **bink** uit de zigeunertaal:

- smoesen, smoezen, smoozen, smousen, smoussen, smouzen**, verhalen, vertellen, praten, spreken, mededelen, zeggen, babbelen, kouten, overleggen, (wg) een uitvlucht, leugentje of fraai verhaal aanvoeren, (heimelijk) praten; (mg) zwijgen;
- bink, bein, being, beink, bing**, kerel, man, jongen, vent, gezelschap, meester, makker, vriend (ook als aanspreking), persoon, burger, maat, kameraad, baas, vader, hoerenloper.

Het spreekt vanzelf dat niet elke vormvariant van deze woorden en alle opgegeven betekenissen in de verschillende Bargoense dialecten even bekend waren en gebruikt werden.

Met de onverstaanbare vreemde woorden vormden de Bargoenssprekers zelf nieuwe, even onverstaanbare samenstellingen. Een paar voorbeelden van zulke samenstellingen: **kinnesinneponum** 'jaloers mens' (van **kinnesinne** 'jaloersheid, afgunst' en **ponum** 'gezicht'); **kaspergeze** 'straathoer, lichtekooi' (van **kasperen** 'neuken' en **geze** 'meid'); **kanekekrieks** 'hondenkar' (van **kanes** 'hond' en **krieks** 'kar'); **barronak** 'grote neus' (van **bare** 'grote' en **nak** 'neus').

Veel woorden zijn inheems maar er is aan gemorrelt tot ze al even onverstaanbaar waren als de ontleningen. Ze zijn onherkenbaar gemaakt, zeg maar vermomd. Bijvoorbeeld **patifols**, **patestron**, **schaproelje**, **pensenaris** en **betinesen**. Zonder hun mombakkes zijn **patifols** sloffen, pantoffels en **betinesen** schoenen, bottinen. Zonder grime is een **patestron** een stropdas, een plastron. Een **pensenaris** is een verklede verkoper van slachtafval of pens. En als je goed kijkt, zie je dat de **schaproelje** niets anders is als de provisiekast of schapraai.

Sommige woorden zijn onkenbaar gemaakt op een systematische wijze. Die stelselmatige woordvervorming is meestal minimaal en toch effectief. In een paar Bargoense dialecten liet men enkele telwoorden met de medeklinker *k* beginnen. In het Oost-Vlaamse Zele zei men onder andere: **krei** (i.p.v. **drei** ‘drie’), **kers** ‘zes’, **kacht** ‘acht’, **kiën** ‘tien’, **kintig** ‘twintig’ en **kertig** ‘dertig’. In het Groenstraatbargoens van het Zuid-Limburgse Landgraaf werden een paar telwoorden op dezelfde manier vervormd: ‘zestien’ werd **kestiën**, ‘twintig’ werd **kintig** en ‘dertig’ werd **kejtig**. Maar soms was er meer dan één plastische ingreep nodig. Zo is Brussels Bargoens **lumme** ‘groente’ een verregaande vervorming van Fr. **légume**. Het Franse woord is verkort tot **gume** door weglating van de eerste lettergreep en de beginmedeklinker van **gumme** is vervangen door **l**.

Van eigen makelij zijn de vele substantieven die zijn afgeleid van een Nederlands zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord of werkwoord. Ze geven het Bargoens kleur, beweging en vaart. Het Nederlandse album met zwart-witfoto’s wordt een Bargoense kleurenfilm. Sprekende voorbeelden zijn: **lichterik** ‘dag’, **trapperik** ‘paard, schoen, voet’, **bolderik** ‘auto’, **schuimerink** ‘zeep’, **staanderik** ‘penis’, **glimmerik** ‘oog’, **springerik** ‘kikvors’, **gaperik** ‘lepel’, **zuterik** ‘suiker’, **zwarterik** ‘koffie’, **broeder** ‘nest’, **legger** ‘hen’, **bloazert** ‘wind’, **flakkert** ‘kaars’, **lekket** ‘tong’, **flappeling** ‘oor’, **huppeling** ‘vlo’.

Weer andere Bargoense woorden denken we te verstaan. Het zijn herkenbare woorden, veelal uit een Nederlands dialect, maar met een specifiek Bargoense betekenis. Ze doen zich voor als een ordinair courant woord van bij ons en ze doen dat zo overtuigend dat we erin lopen. Wie beseft dat hij/zij bij de neus genomen wordt met woorden en uitdrukkingen als **rondelle** medaille, erepenning, **regenjas** presentatief, **renpaard** vrouw die werkt voor souteneur, **tot ridder slaan** brandmerken, **offerblok** bult, **opsteker** mes, **bijbel** spel kaarten, **azijn** rum, **babbelaar** boek, **bedompte kleuter** valse leugen, **een binnenbrandje hebben** dronken zijn, **landmeters** grote voeten?

Bargoenssprekers speelden graag met de mogelijkheid van de taal. De ‘rechter’ noemden ze in de achttiende-eeuwse dieventaal de **krommert**. In het Brussels Bargoens van het interbellum was de ‘postbode’ niet de **facteur**, maar de **farceur**. Het vreemde woord **facteur** behoudt zijn betekenis, maar wordt vervormd tot een woord met een andere, misleidende betekenis. Zo werd Latijn **dilirium tremens** een **lierenmannetje** en het zigeunerwoord **mak(ε)ro** ‘pooier’ een **makreel**.

Bargoense persoonsnamen drukten vaak op een humoristische manier waardering of minachting uit. Wie niet tot het wereldje van de Bargoenssprekers behoorde, werd naar zijn ambt, functie, beroepsactiviteit benoemd met een lachwekkende maar denigrerende persoonsnaam. Een ‘doctor voor venerische ziekten’ degradeerde tot **kranensmid**. Een ‘heilsoldate’ werd een naïef **hallelujazusje**. De humor ging soms over in bij-

tende spot, bijvoorbeeld wanneer de ‘griffier’ een **bloedschrijver** werd en de ‘dominee’ een **raaf** of een **zwarte vlieg**. Voor hun makkers en lotgenoten waren de Bargoenssprekers vriendelijker: een ‘dakloze’ was een **bivakker** en een ‘gevangenismakker’ was een **schoolkameraad**. Een ‘zakkenroller’ kreeg de titel van **vinkendresseur**. Die benaming is een woordspelige metafoor waarin **vink** tegelijkertijd verwijst naar een ‘zangvogel’ en (in de Bargoense betekenis) naar een ‘portemonnee’. Voor zakkenrollers waren ‘horloges’ nota bene **goudvinken**. Een ‘voddenzoeker’ die met een lange stok in de grachten naar vodden en drijvend papier viste’ was in het Bargoens een **lancier**. ‘Dieven die geluk hadden’ waren **klimmende ridders**. Dat lijkt er ver over, maar het is niet zo verwonderlijk in een taal waarin ‘beroepsdieven en misdadigers’ het **edelvolk** zijn.

Bij sommige van deze metaforisch gebruikte Nederlandse woorden moet de specifiek Bargoense, figuurlijke betekenis onverbloemd het ruwe bestaan van de Bargoensspreekende gemeenschap oproepen of integendeel zo goed mogelijk verhullen. Woorden in verband met seksualiteit bijv. zijn meestal drastisch. Voorbeelden van zulke onkiese termen zijn **secret** en **schijthuis voor** ‘hoer’, **gatlikker en ruigpoot** voor ‘homoseksueel’. Inbrekerstermen uit de dieventaal zijn meestal ook plastisch, maar gewild verbloemd: inbreken wordt voorgesteld als een moreel aanvaardbare beroepsactiviteit. Voorbeelden van zulke metaforen zijn: **moppentrommel** ‘geldkist’; **speeldoos, muntmeter, muziekdoos** ‘brandkast’; **wandelstok** ‘breekijzer’; **chocoladewagen** ‘celwagen’; **gepensioneerde** ‘veeljarig gestrafte’; **gehandeld** ‘gestolen’; **paternosters** ‘handboeien’.

De Bargoense woorden verwijzen naar het grauwe leven in de marginaliteit. Maar daarom zijn het zelf nog geen grijze muizen. **Ploemslinger** ‘paling’, **calopani** ‘koffie’, **pikkataris** ‘borrel’, **parfunkels** ‘tenen’, **schoekeloen** ‘haan’, **pronselpoen** ‘kleingeld’ en vele tientallen andere Bargoense substantieven zijn klankrijker dan de gelijkbetekende woorden uit de standaardtaal.

Omschrijvingen zijn wellicht vaak ontstaan uit taalarmoede, maar wat beeldende kracht betreft, winnen veel omschrijvingen het met stip van het Nederlandse woord voor het beschreven begrip: **roelement van ’t pruvelement** ‘telefoon’, **schoeiver(ment) voor de porterik** ‘grendel’, **balijn van de korpus** ‘corset’.

Het opvallende woordgebruik moest vroeg of laat de bewonderende aandacht trekken van letterkundigen die op zoek waren naar platte, ruwe, schunnige, boertige, beeldende, volkse of anderszins opvallende woorden.

Dichters waren de eersten om Bargoense woorden over te nemen als stijlmiddel, toneelschrijvers lieten hun personages Bargoens spreken en stuurden d.m.v. het gebruik van geheimtaal de handeling de gewenste richting op. Romanciers gebruikten conversaties in het Bargoens voor de *couleur locale*.

Bargoens is de groepstaal van paupers die al vijfhonderd jaar in onze – maar ook hun – Lage Landen rondtrekken. Ze spreken Bargoens maar ze lopen er niet mee te koop. Waarom zouden ze ook? Het Bargoens is hun geheim wapen in hun nooit eindigende koude oorlog met onze burgerlijke maatschappij. En wij van onze kant hebben in het verleden, helaas, ook maar weinig interesse getoond voor bevolkingsgroepen die zich bewegen in de rafelige rand van onze samenleving. Bargoens is voor ons in de eerste plaats een curiositeit, maar eeuwenlang was het meer dan dat, meer dan een wat vreemde manier van praten. Bargoens bewees zijn nut als je het sprak om een meeluisterend, maar niet in de geheimtaal ingewijd iemand te bedriegen.

Het was een geheim wapen, dat rechteloze zwervers met succes gebruikten tegen de vijandige maatschappij van de ingezetenen burgers. En als ambulante marginalen op rooftocht gingen, was Bargoens, samen met hun mobiliteit en hun verschillende (bij)namen, een uitstekend middel om te voorkomen dat ze herkend en gevat werden. Niet voor niets hebben sommige officieren van politie, rechters en gevangenisdirecteuren tijd noch moeite gespaard om de betekenis van Bargoense woorden te achterhalen, om zo de code te breken: wie de criminaliteit wilde bestrijden, moest proberen het geheime wapen van de misdadigers uit te schakelen. Dit boek gaat dan ook over meer dan pittoreske franje.

Het Bargoens, eeuwen lang een geducht wapen van ambulante marginalen, is Nederlands, geen Algemeen Nederlands maar de taal van sociaal bepaalde groepen, die door haar bijzondere woordenschat onverstaaenbaar was en moest zijn voor wie niet tot die groepen behoorde. In de negentiende eeuw kreeg dit Nederlandse sociolect-met-geheimtaalkarakter de belangstelling van een paar taalkundigen. Net zoals de dialecten, het regionaal bepaalde Nederlands, werd het Bargoens voorwerp van studie, maar in tegenstelling tot de dialectologie kwam de bargoenistiek niet tot grote bloei.

Het Bargoens is taal die zich vooral onderscheidt door een specifieke woordenschat. De Bargoense woordenschat bestaat bijna uitsluitend uit betekeniswoorden, inzonderheid zelfstandige naamwoorden en werkwoorden. Vroegere taalkundigen toonden vooral belangstelling voor de herkomst van die woorden, maar het is hoofdzakelijk uit de studie van de woordbetekenis dat het cultuurhistorisch belang van het Bargoens duidelijk blijkt: als landlopers, dieven of sjacheraars over iets praatten in het Bargoens, was het iets waarmee ze op de een of andere manier te maken hadden.

Het verhaal van het Bargoens is dus ook dat van de Bargoenssprekers. Door te onderzoeken waarover zij in het Bargoens praatten, kunnen we ons een beeld vormen van hun leefgewoonten en leefomstandigheden. De studie van het Bargoens sluit dus perfect aan bij het sociaal-wetenschappelijk onderzoek, dat veel aandacht besteedt aan de concrete leef- en werksituatie van de maatschappelijk achtergestelden. Ook dit boek wil een bescheiden bijdrage leveren tot de geschiedenis van het alledaagse leven in de marginaliteit.

De modale Bargoensspreker gebruikte twee-, driehonderd Bargoense woorden en uitdrukkingen. Die kende hij uit zijn Bargoens dialect. Meer woorden had hij niet nodig. In zijn geheime groepstaal had hij het over zichzelf of over mensen en dingen uit zijn leefomgeving, zijn gesloten wereldje. Bargoens gebruikte hij vooral in lossen zinnen om informatie te geven of te vragen die ‘hier en nu’ nuttig was. Bargoens was ook de taal waarin allerlei soorten kramers en dieven signalen en aanwijzingen gaven vooral bij gezamenlijke criminele of mercantiele activiteiten. **Debie/de bie/te bie ellen/flikken/fokken/gaan/jallen/schaven/schieten/steken/stikken/tip-pelen** ‘weglopen, weg zijn, wegstoppen, verdwijnen, weggaan, de plaat poetsen, vertrekken, ervandoor gaan’ zijn zoveel varianten van een uitdrukking waarmee de kompanen in zo wat alle dialecten te horen kregen dat ze zich uit de voeten moesten maken: **Jal debie!** Loop weg!

Een Bargoensspreker had in zijn Bargoens dialect een woord voor een beperkt aantal begrippen. Voor het begrip ‘meisje’ was dat woord al naargelang van het dialect **dille, geeze/gieze, iesje, kalle, lakeive/lakijve, madikkel, mokke/mokkel, mosse, niese** of **schikse**.

Er werden vele tientallen Bargoense dialecten gesproken. Samen hadden ze meestal verschillende woorden voor hetzelfde begrip. Zogezien, heeft het Bargoens veel woorden voor weinig begrippen. Het aantal Bargoense woorden en uitdrukkingen wordt geschat op ruim tienduizend. Van nogal wat Bargoense woorden hebben zich bovendien vormvarianten ontwikkeld, bijvoorbeeld **gees** en **ges** naast **geze** en **gies, giese** en **giëze** naast **gieze, lakijfe** naast **lakijve, medikkel** naast **madikkel, mokkele** naast **mokkel, mos** naast **mosse, niese** naast **niese** en **schiks, skiks** naast **schikse**. Zouden we de vormvarianten in een Bargoens lexicon als ingang gebruiken, dan wordt dat lexicon een lijst met ongeveer dertienduizend ingangen. Het Bargoens is te vergelijken met een gespecialiseerde winkelzaak die van een beperkt aantal artikelen een grote keuze in het aanbod heeft.

Bargoens is (een) taal die aan het verdwijnen is. Dat verklaart voor een deel de oplevende belangstelling ervoor. Maar nostalgische interesse kan het proces van taalverlies niet afremmen. Een al te opdringerige belangstelling van taaltoeristen kan de natuurlijke gang van zaken in de biotoop van het Bargoens zelfs danig verstoren: alleen al door het Bargoens op te tekenen, verander je het karakter ervan: een gesproken groepstaal met het karakter van een geheimtaal maak je in geschreven vorm bekend buiten de beslotenheid van de Bargoense taalkring. Het gebruik van het Bargoens wordt zeker niet bevorderd door het soort belangstelling dat het taalfenomeen folkloriseert. We kunnen het Bargoens niet kunstmatig in leven houden: verscheidenheid is gedoemd om te verdwijnen, niet alleen in de planten- en dierenwereld, maar evenzeer op cultureel gebied, dat van de taal inclus. We kunnen het Bargoens wel behoeden voor alge-

hele vergetelheid, door het behoedzaam op te tekenen: lijsten van Bargoense woorden en zinnen zijn te zien als relictten van ons oraal patrimonium. Daarom is dit boek niet op de laatste plaats een zo volledig mogelijk bronnenboek.

Wat voorafgaat, leidt ons tot de conclusie dat het Bargoens verdient bekend te worden buiten de kleine groep van vakgeleerden. Dit boek wil tot die grotere bekendheid bijdragen, het is bedoeld als een populariserend werk voor een wat ruimer lezerspubliek.

Het boek is als volgt ingedeeld. In het eerste hoofdstuk staat het woord *Bargoens* centraal. Het Bargoens wordt er voorgesteld als een ‘taal’ met vele namen. De verwarde en verwarrende veelheid van de naamgeving wordt er opgeklaard en het onderwerp van het boek daardoor duidelijker afgeleid.

Het tweede hoofdstuk resumeert en evalueert het onderzoek waar deze studie op voortbouwt. De belangstelling voor het Bargoens is niet altijd wetenschappelijk te noemen. Dit tweede hoofdstuk is dan ook niet echt een literatuurstudie van de bargoenistiek, maar het maakt wel duidelijk dat het Bargoens al vijf eeuwen lang de belangstelling geniet van letterkundigen, ambtenaren van politie, gerecht en gevangeniswezen, en niet het minst van taalminnaars en taalkundigen.

In hoofdstuk drie maken we kennis met de Bargoenssprekers van vroeger en nu. Het waren aanvankelijk bezitloze vagebonden, later ook penozefiguren onder meer in de grote Hollandse steden en nog later rondtrekkende handwerkers en handelaars vooral op het platteland. Bargoenssprekers waren vijf eeuwen lang ambulante marginalen. In dit hoofdstuk leren we het Bargoens kennen als de groepstaal van een aantal gesloten gemeenschappen, die het aanvankelijk vooral als geheimtaal gebruikten. Dit hoofdstuk gaat dus over de dubbele functie van het Bargoens. Met o.m. getuigenissen van Bargoenssprekers en door hen vertelde anekdotes geeft het een antwoord op vragen als ‘Wie sprak en spreekt Bargoens met wie? In welke situaties? Waarover hebben ze het dan? Waarom verkiezen mensen soms Bargoens te praten?’

Een geheimtaal moet voor buitenstaanders onverstaanbaar zijn en blijven. Het Bargoens heeft altijd aan die eis voldaan dank zij enkele lexicale en grammaticale middelen tot geheimtaalvorming. Die middelen worden uitvoerig besproken in hoofdstuk vier.

In de hoofdstukken zes tot en met tien is een aanzienlijke hoeveelheid bronnenmateriaal opgenomen. Het wordt er gepresenteerd in de vorm van Bargoens-Nederlandse woordenlijsten. De bronnen vormen zowel kwantitatief als kwalitatief een heterogene verzameling, die we in het vijfde hoofdstuk eerst willen ontsluiten door ze in te delen vooral op basis van de sociale en regionale taalkring waarvoor ze staan.

Bargoens wordt al eeuwen lang gesproken door meestal ambulante en niet zelden criminele marginalen. Ze hebben een specifieke woordenschat opgebouwd waarmee ze hun identiteit tot uiting kunnen brengen en waarmee ze een niet ingewijde kunnen buitensluiten. Dat geheime sociolect van diverse randgroepen heeft al heel snel zijn weg

gevonden naar de letterkunde. Over het literaire gebruik van het Bargoens gaat hoofdstuk zes. Met name wordt ingegaan op de vraag wat letterkundigen willen bereiken met hun literaire werken in het Bargoens of met het Bargoens in hun literaire werken. Veel Bargoense woorden treffen we voor de eerste keer aan in lijsten bij zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse vagebondteksten. Andere Bargoense woorden en uitdrukkingen, meestal ontleend aan het Jiddisj, krijg je de eerste keer onder ogen in de tientallen Amsterdamse volksromans uit de eerste helft van de twintigste eeuw.

Het zevende hoofdstuk behandelt de bronnen van het crimineel getinte Bargoens, de zogenaamde dieventaal. Dat criminele Bargoens heeft zich vooral ontwikkeld in de zeventiende en de achttiende eeuw. In de achttiende eeuw vierde zowat overal in Europa het gewelddadig banditisme hoogtij vooral op het platteland. Ook bij ons waren bendes actief. Sommige spraken Bargoens, maar alleen dat van de Limburgse bendes uit het midden van de eeuw is opgetekend en in archieven teruggevonden. De Hollandse dieventaal uit de stedelijke onderwereld van Amsterdam heeft een grote invloed gehad op de Amsterdamse volkstaal uit de negentiende en de twintigste eeuw.

De dieventaal is opgetekend door ambtenaren van de politie, gerecht en gevangeniswezen; de meer mercantiel en ruraal getinte kramertaal is in de negentiende en de twintigste eeuw opgetekend door taalliefhebbers en een enkele taaldeskundige. De kramertaal wordt behandeld in de hoofdstukken acht, negen en tien. Hoofdstuk acht is gewijd aan de bronnen van het noordoostelijk Bargoens. Dat is het Bargoens dat gesproken werd in de Saksische provincies van Nederland. In de provincie Groningen, meer bepaald in Winschoten en omgeving, werd in de negentiende eeuw een erg Jiddisj gekleurd Bargoens gesproken door joodse emigranten uit Duitsland, die in de streek rondtrokken of zich in Winschoten gevestigd hadden. Op het Laar in Vaassen werd een Bargoens dialect gesproken door de kleine gemeenschap van zwervers die als landarbeiders een veilig onderkomen en werk hadden gevonden bij de heren van de Canenburgh. Het Laar was aanvankelijk een door de plaatselijke heren beschermde katholieke enclave op de Hoge Veluwe. In hoofdstuk acht komt ook het Bargoens aan bod van enkele zwervers die in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw rondtrokken in de provincies Drenthe, Overijssel en Gelderland. Hun Bargoens is daar toen opgetekend door J.G.M. Moormann en opgenomen in *De Geheimtalen. Bronnenboek* (Moormann, 1934, p. 360-395).

In het negende hoofdstuk maken we kennis met het Limburgs of zuidoostelijk Bargoens. Veel aandacht gaat hier naar het Bargoens van de Limburgse Kempen en naar het Groenstraatbargoens van Landgraaf. Deze twee Bargoense dialecten vertonen enige verwantschap met respectievelijk het Humpisch of Bargunsj van de Tüotten in Westfalen en het Henese Fleck, de kramertaal van de Nederrijnse Kiefenträger uit Breyell.

Het zuidwestelijk Bargoens is de kramertaal uit het Brabantse en het Vlaamse dialectgebied. De bronnen van dat zuidwestelijk Bargoens zijn opgenomen en worden besproken in het tiende hoofdstuk. Veel aandacht krijgt het negentiende-eeuwse Bar-

goens van Zele en Roeselare. Besproken wordt in dit hoofdstuk ook het Bargoens dat in de tweede helft van de twintigste eeuw is opgetekend in Tienen, Mechelen, Sint-Niklaas en Veurne. Maar in het middelpunt van de belangstelling staat het herontdekte Brussels Bargoens, dat in het Interbellum gesproken en opgetekend werd in de volkse Marollenwijk.

Het elfde hoofdstuk heeft een aanvullend karakter. Het handelt over het gebruik en de studie van het Bargoens in de eenentwintigste eeuw. Het maakt de lezer er attent op dat er nog altijd Bargoens gesproken wordt door de zogenaamde 'reizigers', meestal kampers in Nederland en de 'voyageurs' in Vlaanderen. Het Bargoens zal het einde van onze eeuw misschien niet halen, maar een deel van de Bargoense woorden leeft voort in het Algemeen Nederlands. Ook daarop vestigt het laatste hoofdstuk de aandacht.

In onze tijd geniet het Bargoens enige wetenschappelijke belangstelling. Binnen de Nederlandse taalkunde is het al te lang een amper verkend studiegebied gebleven. In de eenentwintigste eeuw is het Bargoens terminaal, maar we kunnen ons verheugen in de opbloei van de bargoenistiek. In het laatste hoofdstuk wordt er ook op gewezen dat het uitstervende Bargoens nu belangrijk wordt geacht als immaterieel erfgoed met volks-culturele waarde.

Dit boek is ook en niet in de laatste plaats een bronnenboek. Het is gebaseerd op materiaal uit 130 bronnen, meestal lijsten van Bargoense woorden. Van die bronnen zijn er veertig, al dan niet in bewerkte vorm, overgenomen uit *De Geheimtalen* van J.G.M. Moormann. Naar dat 85 jaar oude standaardwerk zal hier dan ook herhaaldelijk verwezen worden. Toch zijn er grote verschillen tussen onderhavig werk en dat van Moormann wat de afbakening en de uitwerking van het onderwerp betreft.

Moormanns boek gaat over vijf geheimtalen: Bargoens, dieventaal, Jargon, kramertaal en lettertaal. Met *dieventaal* bedoelt Moormann de geheimtaal van de onderwereld, niet alleen van allerlei soorten dieven, maar ook van andere kleine en grote criminelen uit het milieu. Kramertaal daarentegen is bij Moormann niet de geheimtaal van allerlei soorten kramers, maar alleen van 'oorspronkelijk reizende soms zeer welgestelde handelaars'.

In *De Geheimtalen* rekent Moormann de dieventaal soms tot het Bargoens en de kramertaal, zoals door hem gedefinieerd, meestal niet. 'Jargon' is de naam die hij geeft aan twee geheimtalen van vee- en paardenhandelaars in het oosten van Nederland: het Louter Lekoris en het Losche Nekôdesch. Het Jargon is volgens hem geen Bargoens omdat het zich niet heeft ontwikkeld uit en rond een kern van Bargoense woorden. Moormann wijdt in *De Geheimtalen* ook een hoofdstukje aan de lettertaal omdat in een paar Bargoense dialecten enkele lettertaalwoorden voorkomen.

Bargoens is een boek over één geheimtaal: het Bargoens. Tot het Bargoens reken ik alle dieven- en kramertaal die zich heeft ontwikkeld rond een kern van Bargoense woorden. Wat Moormann 'het Jargon' noemt en de lettertalen zijn geen Bargoens. Toch komen ze in dit boek eveneens uitvoerig aan bod. Het zijn de soorten geheimta-

len die naast het Bargoens in de Lage Landen gesproken werden. In de literatuur krijgen het Jargon en de kramertalen wel eens het etiket ‘Bargoens’ of ‘dieventaal’ opgeplakt. In dit boek wil ik de terminologische onduidelijkheid uit de wereld helpen.

In 2002 heeft Nicoline van der Sijs een heruitgave bezorgd van *De Geheimtalen*. Moormanns ‘studie’ bestond aanvankelijk uit twee delen. Het tweede deel, het bronnenboek verscheen afzonderlijk in 1934, twee jaar na het eerste deel. Bij Nicoline Van der Sijs wordt de ondertitel ‘Het Bargoense standaardwerk met een nieuw, nagelaten deel’. Het woord *Bargoens* in de ondertitel maakt de terminologische onduidelijkheid alleen maar groter, tenzij Van der Sijs ermee wil aangeven dat alle geheime groepstalen in de Lage Landen tot het Bargoens te rekenen zijn.

De Geheimtalen is volgens de ondertitel ‘een studie over geheimtalen in Nederland, Vlaamsch-België, Breyell en Mettingen’. Breyell en Mettingen zijn twee plaatsen in Duitsland. De daktaal is er het Duits. Moormann besteedt niettemin veel aandacht aan de kramertaal van Breyell, het Henese Fleck, en aan de kramertaal van de Tiötten in Mettingen en omgeving. *Bargoens* is volgens de ondertitel, een boek over de geheimtaal van randgroepen in de Lage Landen. Tot die geheimtaal reken ik ook de taal van de kramers, van alle kramers, ook ‘de geheimtaal van oorspronkelijk reizende, soms zeer welgestelde handelaars’ zoals Moormann de kramertaal omschrijft. De kramertalen in de Lage Landen beschouw ik als Bargoens. De kramertalen van Breyell en Mettingen in Duitsland wil ik niet bij het Bargoens inlijven. Maar ik sta er in dit boek lang bij stil omdat ze opvallende overeenkomsten vertonen met kramertalen van bij ons: de Tiötensprache met het Bargoens van de Limburgse Kempen; het Henese Fleck met het Groenstraatbargoens van Landgraaf.

Sommigen vragen zich af of het niet te laat is om nu nog de studie van het Bargoens ter hand te nemen. Er zijn namelijk haast geen informanten meer te vinden die nog courant Bargoens spreken. Zelf hebben we er nog tientallen kunnen interviewen, weliswaar vooral afstammelingen van woonwagenbewoners, de zgn. ‘reizigers’, in Vlaanderen ‘voyageurs’ genoemd. Dat het Bargoens welhaast verdwenen is, mag evenwel geen reden zijn om het erbij te laten zitten. De gouden tijd voor het veldonderzoek mag dan al voorbij zijn, de tijd voor het schrijven van een werk met het karakter van een overzichtsstudie is daardoor wellicht nu pas gekomen.